

ПРОБЛЕМАТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Ключові слова: мовна картина світу, художній текст, поетичний текст, безеквівалентна лексика.

Концепція існування мовної картини світу, що відображає взаємозв'язки мови та культури, є ключовою для сучасної мовознавчої науки. Кожна національна мова є носієм мовної свідомості народу. Українська мова виконує культурологічну функцію і формує національно-мовну картину світу українського етносу (З.С.Василько, Л.М.Дяченко, В.В.Жайворонок, В.І.Кононенко, М.П.Кочерган, Л.А.Лисиченко, А.К.Мойсієнко та ін.).

К.Ю.Голобородько переконує, що «вивчення мовної картини світу є однією з глобальних проблем антропологічної лінгвістики. З нею пов'язане коло найважливіших питань – про внутрішню і зовнішню форми мови і світобачення, про співвідношення мови і дійсності, мови і мислення й ширше – всієї духовної діяльності людини» [3, с.105].

Мовна картина світу – це вербальне відображення явищ дійсності в тексті, але художня творчість – поєднання об'єктивного й суб'єктивного авторського бачення. Об'єктивне в мовній картині світу більш-менш можна витлумачити, виходячи зі співвідношення з реальністю (історичною, етнічною тощо) та образним змістом тексту. А як тлумачити суб'єктивне авторське розуміння?

Картина світу – це плід людського сприйняття, пам'яті та мислення, фантазії та творчості. Людина пізнає навколишній світ. Одним з найважливіших способів пізнання є мова. Як найважливіший засіб спілкування, засіб формування та вираження думок, вона наділена планом дійсності, планом думки та можливостями для вираження цієї думки своїми засобами. Тобто, все в мові – плід мислення, а воно, у свою чергу, може мати різні форми: наукове мислення, міфологічне, можливо, і поетичне. Мовна картина світу, що виражається в семантиці мовних знаків, відрізняється від наукової і, хоча здається, що тлумачення її не потребує великих зусиль, кожного разу виникає проблема, коли необхідно декодувати мовну модель конкретного тексту. По-перше, мовна картина світу має варіанти (ми говоримо про мовну картину світу українців, німців тощо, це доводить і контрастивна лінгвістика), стереотипи чи еталони. По-друге, сучасна когнітивна лінгвістика розуміє мову не тільки як засіб формування й вираження думки, а як онтологічну основу пізнання й розуміння буття. Тому в основі мовної картини світу лежить лінгвокультурний код, який має дві площини: генетичну та функціональну. По-третє, кожен концепт може мати різне тлумачення носіями мови залежно від контексту, культурного досвіду, фонових знань тощо.

Мовна картина світу, на думку багатьох учених, – це певний інваріант, що складається з варіантів, а саме: наукової, художньої, релігійної картин світу тощо. Існування цих варіантів реалізується в різних видах текстів, які можна вважати конкретними виявами загальної картини світу. У художній картині світу можна виділити поетичну модель (поетичну картину світу), своєрідність якої полягає в здатності моделювати не лише об'єктивну дійсність, а й суб'єктивне ставлення до неї (Р.В.Анісімова, А.С.Зорько, А.К.Мойсієнко, І.Г.Торсуєва та ін.). У межах поетичної картини світу здатні, у свою чергу, до відображення епічна, етнічна, міфологічна та інші картини світу через своєрідні образи, закодовані в змісті твору.

Визначальний аспект мовної картини світу поетичного ідіолекту розкривається в докторській дисертації А.К.Мойсієнка «Слово в аперцепційній системі поетичного тексту: декодування Шевченкового вірша». Картина світу розглядається як продукт пізнавальної діяльності, що формується на основі цілісної лексико-семантичної системи мови, знань, надбаних людиною завдяки власному і суспільному досвіду. А.К.Мойсієнко простежує також своєрідну ієрархічність понять: «мовна картина світу», «національно-мовна картина світу», «автономна картина світу мовної особистості» та «мовна картина світу окремого твору, героя» [4].

Г.Д.Гачев ставить питання про фактори національної зумовленості мовної картини світу, яка розглядається як «національний образ», «національна модель» тощо [2]. С.В.Форманова звертає увагу на значення окремих слів контексту для формування *мовної картини світу твору* [6]. «Мовна картина світу, – на думку Н.С.Богаткіної, – є відбиттям його образу на різних рівнях і зокрема лексичному» [1, с.24]. Лексична система – результат унікального позначення світу – номінації, яка базується на концептуальних ознаках, закладених у національній моделі.

Про поетичну модель світу як один з варіантів художньої картини світу говорить І.Г.Торсуєва. Вона зазначає, що конкретний текст є відображенням певного авторського бачення, яке опирається на індивідуальну модель світу, що не існує самостійно (не є самодостатньою), вона зумовлюється загальною картиною світу [5, с.5] ще асиметричного дуалізму мовних знаків (С.Карцевський), яке створює специфічні

проблеми. Дослідники звернули увагу, що національно-культурний компонент лексичного значення актуалізується в межах тексту і поширюється на семантику інших одиниць (С.Я.Срмоленко, В.І.Кононенко, А.К.Мойсієнко та ін.). Ці особливості функціонування національно маркованої лексики в художньому творі на сьогодні ще не достатньо вивчені, особливо в тексті постичному.

Як відомо, семантична структура кожної лексичної одиниці може утворюватися кількома компонентами, тобто семами. Семантичний склад БЛ залежить від символізації окремих понять, пов'язаних з історією та культурою країни. У БЛ знаходиться одна з найважливіших функцій мови – кумулятивна, коли мовна одиниця включається в культуру, а культура в мову, – це взаємозв'язок мови й культури як двох феноменів. Явище безеквівалентності є втіленням здатності мовного колективу своєрідно осмислювати та фіксувати вияви реальності та свідомості. Виділення особливостей явища безеквівалентності в лексичних системах різних мов набуло сьогодні неабиякого значення в дослідженнях багатьох мовознавців (А.В.Волошина, Л.М.Дяченко, Н.Ф.Зайченко, О.В.Коваль-Костинська, О.Л.Паламарчук, Т.А.Космеда, М.П.Кочерган, Л.І.Машуровська, О.І.Кремльова та ін.).

Семантика БЛ, особливості її функціонування в постичному тексті визначають значення цілого тексту, особливості поетичної картини світу в рамках національної моделі. Такі висновки нам дає можливість зробити функціонально-семантична характеристика БЛ. Так, у дисертації Л.М.Дяченко «Функціонально-семантична характеристика безеквівалентної та фонової лексики сучасної української мови» розглядається ряд проблем семантики БЛ, відмежовуються поняття «безеквівалентність» та «фоновість» лексики, розроблена класифікація БЛ. Центр БЛ, на думку дослідниці, становлять слова-реалії. Вони маркують предмети матеріальної та духовної культури етносу. Такі лексичні одиниці мають найбільш сталий та обмежений склад, саме тому класифікація реалій за предметно-тематичними (семантичними) групами подається авторкою як класифікація безеквівалентної та фонової лексики сучасної української мови.

БЛ традиційно використовується в текстах різних стилів і жанрів – від фольклору до сучасних літературних творів. Увага до вивчення цих одиниць у функціонально-семантичному плані, крім відображення національно-мовної (етнічної) картини світу та особливостей вияву авторського світобачення, також умотивована спробою дослідити смислову ієрархію поетичного тексту.

Отже, безеквівалентні лексичні одиниці в складі тексту цікавлять нас, з одного боку, як носії інформації про об'єктивну дійсність та ідейно-художній задум автора, з іншого. Крім того, аналізовані лексеми наділені ще однією прикметною властивістю – вони посідають певне місце в композиції, виділяються низкою внутрішньомовних ознак, що «роблять їх нерівноцінними» для адресата. З огляду на те, що поетичному тексту властива особлива мовна організація, у ній чіткіше виявляється функціонально-семантичний потенціал БЛ. Структура поетичного твору несе особливе семантичне навантаження, завдяки тому, що значущі елементи мови, ставши елементами твору, вступають у складну систему відношень, зіставлень та протиставлень, неможливих у прозовому творі. У жодному іншому виді текстів особливості мовних одиниць, у тому числі й БЛ, так не розкриваються.

Поетична картина світу є поєднанням об'єктивних і суб'єктивних уявлень про світ, натомість БЛ – це відображення об'єктивних рис етнокультурного доквілля. Саме

цей план стає для нас визначальним при з'ясуванні ролі БЛ у формуванні змісту тексту і, зокрема, ролі «сильної позиції».

БЛ виступає одиницею відображення етнічної картини світу, що організовує поетичний текст як своєрідний культурний феномен, сприяє розумінню, визначає психологічну реакцію етнічної спільноти на типову ситуацію. БЛ – онтологічна підоснова кодування і декодування поетичного тексту як етнічної картини світу. Кризь безеквівалентну лексему проходить та буттєва перспектива, яка, зароджуючись у внутрішній формі тексту як багатовимірний феномен, набуває в конкретному слові визначеності. Саме цим фактором обґрунтовується сильна позиція безеквівалентних лексичних одиниць у композиції поетичного тексту та її значення для формування етнічної картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богаткіна Н. Внутрішня форма слова як прояв своєрідності національної мовної картини світу / Н. Богаткіна // Наукові записки. – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – Вип. XXVI. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – С. 24–29.
2. Гачев Г. Национальные образы мира / Г. Гачев. – М. : Издательский центр, 1988. – 445 с.
3. Голобородько К. Ю. Проблема ментального світу митця в теорії мовної картини світу / К. Ю. Голобородько // Лінгвістичні дослідження: [зб. наук. праць / заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко]. – Харків, 2003. – Вип. 10. – С. 105–112.
4. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша / А. К. Мойсієнко. – К. : Вид-во «Правда Ярославичів», 1997. – 200 с.
5. Торсуева И. Г. Интонация и картина мира художественного текста / И. Г. Торсуева // Текст как отображение картины мира: [зб. научн. трудов]. – Вип. 341. – М., 1989. – С. 5–11.
6. Форманова С. В. Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / С. В. Форманова. – К., 1999. – 17 с.

Александр Тупица

ПРОБЛЕМАТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Рассмотрена концепция существования языковой картины мира художественного текста, ее составные части и варианты. Определены особенности формирования этнической картины мира в поэтическом тексте.

Ключевые слова: *языковая картина мира, художественный текст, поэтический текст, безэквивалентная лексика.*

Oleksandr Tupytsya

THE PROBLEM OF RESEARCH OF THE WORLD'S LINGUISTIC PICTURE OF ARTISTIC TEXT

The conception of existence of the world's linguistic picture of artistic text, its constituents and invariants are considered. The peculiarities of forming of the world's ethnic picture in poetic text are defined.

Key words: *linguistic picture of the world, artistic text, poetic text, equivalentless vocabulary.*

Одержано 2.02.2010 р., рекомендовано до друку 25.03.2010 р.